

KORTE GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS IN HOUTHEM-ST. GERLACH TOT 1940

Fons Heijrens

Het (gereformeerd) onderwijs in Houthem vóór 1800

Voor de eerste helft van de 17^e eeuw is er vrijwel niets bekend over onderwijs in de schepbank Houthem; slechts een kleine minderheid van de bevolking kon lezen en schrijven, wat blijkt uit een akte uit 1691 waarin slechts 6 van de 24 gezinshoofden hun handtekening konden zetten.

Het eerste duidelijke teken van onderwijs dateert van een katholieke kerkvisitatie op 6 oktober 1673, waaruit blijkt dat koster **Mathias Hensen** tegelijk als schoolmeester optrad, wat aangeeft dat onderwijs toen nog volledig in het verlengde lag van de parochiekerk.

Na de overgang naar Staats gebied (met uitzondering van de Spaanse enclave van het adellijke klooster St. Gerlach) waren alle openbare ambten aan protestanten voorbehouden. In Houthem maakt een klein aantal protestanten, met voorop de familie Croon, gebruik van de katholieke parochiekerk in Vroenhof, waar het simultaneum tot na 1800 standhield en heiligenbeelden en koor tijdens de gereformeerde diensten werden afgeschermd.

Het onderwijs werd in deze periode gegeven door gereformeerde schoolmeesters die in een kamer van hun eigen woning les gaven, vaak gecombineerd met de functies van koster en voorlezer.

Een vroeg voorbeeld is **Lambert Ghijsen**¹, gereformeerd schoolmeester en voorlezer, die rond 1684 in een huis gelegen aan een *“driesprong van wegen, waar een boom met kruis stond”* (de tegenwoordige Onderstestraat tegenover de Gerlachuskapel) les gaf en daarvoor jaarlijkse huursubsidie ontving.

Vanaf het einde van de 17^e eeuw zijn meerdere schoolmeesters bij naam bekend.

Zo volgden onder meer achtereenvolgens leden van de familie Ghijsen, zoals **Johan Ghijsen**², **Jan Ringelant**, **Jan Snackers**³, **Geradus**

¹ Lambert Ghijsen was gehuwd met Catharina Caris. Zijn huis was gelegen in de Onderstestraat, tegenover de nu bestaande kapel van St. Gerlach. In deze woning gaf hij les en kreeg fl. 20, huur van de gemeente.

² Johan Ghijsen, hun zoon, omtrent 17 jaar (oud), wordt benoemd op 26.10.1693. Hij is volgens de predikant Vreijthof van Valkenburg, ijverig en naarstig in de schrijf- en leeskunde

³ Meer gegevens vinden wij in een schrijven uit 20.01.1694.

'Ik Catharina Caris, weduwe van wijlen Lambert Ghijsen en Jan Ringelant, beiden gewezen schoolmeesters, heb aangenomen Jan Snackers als substituut schoolmeester van de Bank

Ghijsen⁴, Gideon Pijll⁵, Mathijs Reinders⁶, Johan Hendrik Swildens⁷ en vanaf 1748 **François (Frans) Kreuger⁸** elkaar op als schoolmeester, koster en voorlezer, waarbij Kreuger tot zijn dood omstreeks 1780 een lange periode onderwijs gaf.

Zijn zoon **Jan Caspar Kreuger** moet hem in het ambt opgevolgd zijn. Hij komt voor in het bevolkingsregister omstreeks 1780.

De “school” verhuisde in de loop van de 18^e eeuw meerdere keren en werd ondergebracht in bestaande huizen of herbergen in Houthem, Strabeek en Sint Gerlach.

Houthem, in de plaats van mijn zoon Johan Ghijsen voor de tijd van vier jaar, om de jeugd alle dagen die leergierig zijn, behoorlijk te leren lezen en schrijven. Daarvoor beloof ik Jan Snackers te betalen 9 gulden alle maanden, die betaald zullen worden. Hij krijgt vrij logies en behoorlijk spijs en drank ten mijne huize en zal eindigen als school cesseert en weder opengaat.'

⁴ In 1717 werd het huis in bezit genomen door Jan Smeets van Berg. De nieuwe schoolmeester voorlezer is Gerard Ghijsen, gehuwd in 1714 met Catharina Coenen. Zij kregen acht kinderen en bewoonden een huis in Strabeek tegenover het 'Sterk Look', nu hoeve Coenjaerts, voorheen van Casper Gerard Willems. Het huis werd in 1886 herbouwd. Het is mogelijk dat Gerard Ghijsen hier zijn schoollokaal had tot 1737. Een nieuw schoollokaal komt tot stand in de Klaterstraat, genaamd in 'de Croon' met logement.

⁵ Gideon Pijll is in 1737 schoolmeester en voorlezer. Hij huwde Catharina Jongen, die op 22.02.1739 een dochter Machtilde kreeg. Het huis kreeg hij in toust voor 8 pattacons per jaar van Jan Sleijpen en Maria Catharina Schrooders van Walem. Het oude huis werd ingericht met een schoollokaal.

⁶ Mathias Reinders werd benoemd ca. 1744. Het schoollokaal is nu ondergebracht in het huis van Cornelis Pirong, gelegen in St. Gerlach aan de dorpsstraat tegenover Croon en in toust verkregen voor zes jaar tegen fl. 30, jaarlijks. 'De verpachter diende aan te brengen: een noodbouw en te repareren het poortje. Twee vensters met ijzeren staven te maken en een ijzeren klink aan de keukendeur. Op de zolder een kamertje met leem te bezetten en rondom het huis, de muren dicht te clenen en den hof te twijgen.'

⁷ Jan Hendrik Swildens werd schoolmeester en voorlezer voor de tijd van twee jaar.

⁸ Frans Kreuger, geboren op 02.01.1696 te Geulle, is aldaar schoolmeester, koster en voorlezer en gehuwd met Alet Lenssen van Geulle (+ 1728). Zij kregen vier kinderen: Jan Hendrik, geb. 07.02.1721, Wilhelm, geb. 05.12.1724, Jan Caspar, geb. 05.03.1726 en Cornelis, die op 31.07.1728 werd geboren.

Frans Kreuger vertrekt vanuit Geulle naar Gulpen, waar hij zijn ambt uitoefent tot 1744. Om de een of andere reden vertrekt hij naar Houthem, waar hij wordt benoemd tot schoolmeester, koster en voorlezer. Hij is daar in elk geval werkzaam in 1760 en moet eerst gewoond hebben in het huis van Herman Otto Deckers nr. 40 in Strabeek. Hij sluit een tweede huwelijk met Judith Croon, dochter van burgemeester A. Croon in Houthem. Zij is weduwe van Nicolaas Bondt, goudsmid in Dordrecht en keert na diens dood terug naar Houthem. Het is zeer waarschijnlijk dat zij hun intrek nemen in het ouderlijk huis.

Jan Gerard Wateler⁹ is vervolgens schoolmeester en voorlezer. Volgens van Mulken werd François Kreuger in november 1781 opgevolgd door **Johannes Niessen**¹⁰.

Tegen het einde van de 18^e eeuw werd in de Landen van Overmaas een algemene achteruitgang van het onderwijs vastgesteld, waarop de Staten-Generaal in 1782 strenge voorschriften uitvaardigde voor regelmatige schoolvisitaties, examinatie van leerlingen en naleving van het schoolreglement van 1655. Deze maatregelen moesten het niveau van het onderwijs verbeteren, maar de politieke omwentelingen en de komst van de Fransen maakten rond het einde van de eeuw een einde aan het oude, sterk kerkelijk en gereformeerd geïntendeerde schoolsysteem in Houthem.

Tot het midden van de 19^e eeuw kende Houthem geen structurele gemeentelijke lagere school. Kinderen bezochten scholen in omliggende plaatsen zoals Berg en Terblijt, Valkenburg en Meerssen.

In 1833 bood de inwoner **Joseph Jaspers** zich aan als onderwijzer. Hij gaf onderwijs met minimale ondersteuning van de gemeente (alleen schrijftafels) en ontving tussen 1835 en 1838 rijks- en provinciale subsidies voor het kosteloos onderwijzen van arme kinderen. Deze school was echter niet duurzaam; rond 1843 verdwijnt zij uit de bronnen.

Daarna volgde een bijzondere (particuliere) school van **Leonard Crolla** (01.04.1845 tot ca.1847), voormalig ondermeester te Meerssen. Deze school werd officieel toegestaan als bijzondere school der tweede klasse. Ook dit initiatief bleek financieel kwetsbaar. Pogingen om via vrijwillige bijdragen en subsidies het inkomen van de onderwijzer veilig te stellen, boden geen blijvende oplossing, waarna ook deze school op enig moment verdween.

1853–1932: de openbare lagere school van Houthem

Een beslissende stap werd gezet in 1853, toen de gemeente via een grondruil met de familie Corneli de beschikking kreeg over grond tegenover de Sint-Gerlachuskerk. De familie verplichtte zich bovendien tot de bouw van een pastorie en schoollokaal, dat in 1857 officieel kosteloos aan de gemeente werd overgedragen.

⁹ Hij huwde in 1789, oud 36 jaar, met Anna Catharina Nijssen, oud 32 jaar, wonende te Strabeek nr. 39 aan het 'Sterk Look'. Hun eerste kind werd geboren in 1790.

¹⁰ Hoe lang Niessen precies schoolmeester te Houthem is gebleven is niet bekend, in 1795 verbleef hij nog in Houthem, in 1799 echter niet meer.

Bij besluit van Gedeputeerde Staten van 14 december 1855 werd de bestaande bijzondere school per 1 januari 1856 omgezet in een openbare lagere school. Onderwijzer **Willem Gerlach Maas** werd benoemd tot onderwijzer van deze nieuwe openbare school. Hiermee kreeg Houthem voor het eerst een blijvende, door de gemeente onderhouden openbare lagere school.

Een van de oudst bekende schoolfoto's van vóór 1904. Meester met de kinderen uit de lagere klas(sen).

Nog een van de oudst bekende schoofoto's van vóór 1904 met kinderen uit de hogere klas(sen) met meester W.G. Maas (+ 20.05.1904). Beide foto's zijn zo te zien op dezelfde dag genomen.

Een nieuw schoolgebouw met onderwijzerswoning wordt gebouwd langs de provinciale weg. Het bouwterrein voor deze school is bij akte van ruil van 20 maart 1880 verkregen van F. Corneli. De nieuwe school wordt in de loop van 1880 voltooid en betrokken.

Rond de eeuwwisseling waren er een hoofdonderwijzer en meerdere hulponderwijzers in dienst. In 1908 volgde een uitbreiding van het schoolgebouw met een verdieping en extra lokalen.

Jaar	Aantal schoolkinderen	Jongens	Meisjes
31.12.1866	78	38	40
1870	88 (van hen ontvangen gemiddeld niet minder dan 30 jongens en 17 meisjes kosteloos onder- wijs)	50	38
1880		65	53
01.01.1890	103	60	43
01.01,1900	107	49	58
1910 (foto)	174 (?)		
01.01.1919	145		
01.01.1920	145		
01.01.1921	143		
01.01.1922	128 (1 hoofd en 3 onderwijzers; waren er 4, waardoor er 1 op wachtgeld)		
01.01.1925	137 (waarvan 45 kosteloos onder- wijs ontvingen)		

Schoolfoto 1910. Links: hoofdonderwijzer Theo Delissen, rechts Jos Geuskens.
(Totaal 46 schoolkinderen)

Schoolfoto 1910. Links: Theo Delissen, rechts Maria Margaretha Braun.
 2e rij 4e meisje van links is Mia Delissen (geb. 1905), dochter van meester
 Th. Delissen en moeder van I. Stevens-Schümmer. (Totaal 43 schoolkinderen)

Schoolfoto 1910. Links: Theo Delissen, rechts Jan Lambert Dormans.
 (Totaal 45 kinderen)

Schoolfoto 1910. Rechts op de foto Theo Delissen. (Totaal 40 kinderen)¹¹

Tot 1932 functioneerde de school als openbare lagere school, met meerdere leerkrachten en een aanzienlijk deel van de leerlingen dat kosteloos onderwijs ontving.

Vanaf 1932: overgang naar katholiek (bijzonder) onderwijs

In 1931 verzocht het R.K. kerkbestuur van de parochie Sint-Gerlachus om medewerking bij de stichting van een rooms-katholieke bijzondere lagere school.

De gemeenteraad besloot daarop de openbare lagere school op te heffen en het schoolgebouw, meubilair en leermiddelen over te dragen aan het kerkbestuur.

¹¹ Unieke verzameling schoolfoto's uit 1910.

Het schooljaar 1910 is bijzonder: het is het enige jaar waarvan maar liefst vier schoolfoto's bewaard zijn gebleven. Dankzij een recente schenking van twee - tot nu toe onbekende - foto's van mevrouw I. Stevens-Schümmer (kleindochter van Theo Delissen) beschikt de heemkundevereniging nu over in totaal vier opnamen uit dat jaar. Waarschijnlijk zijn op deze foto's alle schoolkinderen uit Houthem én hun leerkrachten te zien.

De overdracht vond plaats op 20 juni 1932. Daarmee kwam een einde aan ruim driekwart eeuw openbare lager onderwijs in Houthem en begon de periode waarin het onderwijs volledig katholiek was.

De voormalige openbare school werd voortgezet als R.K. bijzondere lagere school (St. Gerlachusschool). Het onderwijs bleef inhoudelijk grotendeels gelijk, maar kreeg een katholieke grondslag. In de jaren daarna volgden uitbreidingen en ook de stichting van een katholieke school in Broekhem.

Onderwijzend personeel.V.l.n.r.: J.R. Dormans, mej. M.M. Braun, Th. Delissen en J. Geuskens. Op de achtergrond is nog geen bebouwing tegenover de school te zien.

Overzicht van onderwijzend personeel: schoolmeesters, (hulp)onderwijzers, hoofdonderwijzers, vrijwilligers en kweekelingen

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
Hensen, Mathias	1673	Koster en tevens schoolmeester, benoemd door de pastoor en parochianen
Ghijzen, Lambert + vóór 1694 gehuwd met Catharina Caris	1684	Gereformeerd schoolmeester en voorlezer
Ghijzen, Johan * Houthem ca. 1676 Zoon van Lambert Ghijzen en Cath. Caris	1693	
Ringelant, Jan + vóór 1694 Gehuwd met Catharina Caris (na overlijden van Lambert Ghijzen)	1694	Hervormde schoolmeester.
Snackers, Jan	1694-1698	Substituut schoolmeester, In plaats van Johan Ghijzen.
Ghijzen, Gerardus In 1714 gehuwd met Catharina Coenen	1700, 1714-1737	Voorlezer, koster en schoolmeester
Pijll, Gideon Gehuwd met Catharina Jongen	1729, 1737	Schoolmeester en voorlezer
Reinders, Mathijs	Ca. 1744	Voorlezer, koster en schoolmeester. Kwam uit Peperga in Friesland en vertrok maart 1746 naar Meerssen
Swildens, Johan Hendrik	1746, 1747	Kwam uit Maas-tricht. Schoolmeester te Schimmert van 1747-1772

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
Kreuger, Francois (Frans) * Geulle 29.01.1696 +ca.1780 Gehuwd met Alet Lenssen (+1728), in 1748 met de weduwe Judith Croon	1748-1780	Was voorlezer, koster en schoolmeester in Geulle, later tot 1744 in Gulpen en mogelijk te Heerlen en daarna in Houthem vanaf 1748.
Kreuger, Jan Caspar * Geulle 05.03.1726 Zoon van Frans en Alet Lenssen	Ca. 1780	Opvolger van zijn vader.
Wateler, Jan Gerard ged. Valkenburg 10.02.1750 Trouwde in 1789 met Anna Catharina Nijssen	Na 1780, 1796	Schoolmeester en voorlezer
Niessen, Johannes	1781-1795	Kwam uit Margraten.
Martens, Maria (gehuwd met Joseph Frissen)	1803-1811	Onderwijzeres nuttige handwerken. Jaarwedde fl. 78
Jaspers, Joseph * Houthem 06.04.1813 + Maastricht 11.02.1887	1831-1839	Onderwijzer 1833-1838??
Crolla, Leonardus * Weert-Meerssen 30.03.1824 + Wittem 19.07.1867	1845-1847	Voormalig ondermeester te Meerssen
Maas, Wilhelmus Gerlachus (Willem) * Houthem 03.03.1830 + Houthem 10.05.1904 In 1863 3 kwekelingen: Mathias Curfs, Will. Duisings en Jan Sleijpen (bron: Schoolbezoeken in het 2 ^e district, 1863 - Onderwijsinspecteur)	1847 1856-1903	Assistent Eerste hoofdonderwijzer van de openbare school: 1856-1903. Benoemd 1856 als opvolger van Crolla
Sleijpen, Joannes Hubertus (Jan) * Houthem 18.01.1850 + Oss 29.03.1926	1876 1886	Hulponderwijzer Hoofdonderwijzer

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
ten Breul, Arnoldus Ignatius (Arnold) * Losser 15.02.1853 + Den Haag 03.01.1924	1878	Hulponderwijzer (daarvoor te Hilversum) Behaalde in 1879 de akte van hoofdonderwijzer en vertrok naar Steenwijkerwold
Spronck, Andreas Ignatius (Andreas) * Berg en Terblijt 18.02.1853 + Peij 02.11.1899	1879-1880	Onderwijzer
Brouwers, Hendrik Joseph Hubertus * Klimmen 02.12.1860 + Sittard 12.05.1953	1879 1889-1891	Hoofdonderwijzer
Willems, Carolus Trewa (Charles) * Houthem 30.08.1863 + Venray 06.08.1934	1891 (?) tot 20.12.1909	Na eervol ontslag op 01.01.1891 op de openbare lagere school te Meerssen werkzaam in Houthem. Ontslag om gezondheidsredenen (<i>"gekrenkt in zijn verstandelijke vermogens"</i> , volgens de geneesheer)
Delissen, Theodoor Joannes Joseph (Theo) * Maastricht 01.03.1873 + Maastricht 12.01.1938	01.06.1891 01.04.1902 01.06.1931 1937	Onderwijzer. Jaarwedde fl. 400 Hoofdonderwijzer. Jaarwedde fl. 750 40-jarig jubileum 46 jaar onderwijzer

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
Veugen, P.	-1917	Vóór 1917 tijdelijk in Houthem; in 1917 benoemd te Geulle
Dolmans, Joannes Arnoldus Hubertus * Hulsberg 17.08.1901 + Born 29.01.1979	16.07.1921 tot 30.12.1922	Onderwijzer te Houthem. Jaarwedde fl. 1.440 Eervol ontslag ivm daling aantal leerlingen naar 128
Delissen, Anna Maria Catharina Helena (Mia) * Houthem 16.03.1905 + Broekhem 04.08.1967	01.09.1923 01.11.1923 tot 20.06.1932 (opheffing openbare school) 28.03.1936	Volontair Onderwijzeres Jaarwedde fl. 1.350. Tijdelijke benoeming
Voncken, Leonardus Cornelis Josephus * Houthem 29.04.1907 + Valkenburg-Houthem 19.09.1954	04.08.1925	Volontair (samen met Albert Philippi)
Philippi, Josephus Gerlachus Albertus (Albert) * Houthem 18.03.1907 + Marseille (Fr.) 02.08.1965	03.08.1925 01.05.1926 tot 01.01.1927 01.07.1931 1933	Volontair (samen met L. Voncken) Volontair Onderwijzer, opvolger van Hub Rooden. Hoofdonderwijzer

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
Philippens , Petrus Paulus Matthijs * Houthem 14.10.1910	01.03.1930 tot 01.09.1930	Tijdelijk ivm vervanging zieke Jos Geuskens. ¹²
Delissen , Leonie Anna Catharina Helena (Leonie) * Houthem 08.08.1906 + Geleen 19.10.1970	01.03.1931 tot 01.07.1931 14.06.1932	Tijdelijke benoeming (in afwachting van vervulling vacature Rooden) Onderwijzeres te Houthem
Snijders , Martinus Hubertus * Maastricht 15.01.1914	27.12.1932 tot 1934	Onderwijzer te Houthem Ontslag verleend omdat school 1 leerling minder had. Van 1934-1935 is hij onderwijzer te Stein.
Geuskens , Pauline Maria Wilhelmina (Pauline) * Houthem 29.03.1914 + Houthem 29.01.1972	23.08.1933 28.12.1937	Tijdelijke benoeming Onderwijzeres
Ubachs-Lemmens , Maria Hubertina (Tien) * Schin op Geul 05.02.1895 + Heerlen 11.05.1959	24.12.1935	Onderwijzeres
Ummels , Marie Joseph Hubert * Maastricht 25.07.1909 + Maastricht 21.03.1972	08.09.1936 tot 03.08.1937 1937	Kwekeling In 1937 benoemd te Broekhem.

¹² Diverse perikelen met de inspecteur ivm onwettige benoeming en dat daardoor mogelijk het rijk de jaarwedde van de tijdelijke onderwijzer niet vergoedde. Philippens wilde aanvankelijk wel voor eigen risico de vacature blijven vervullen. Omdat het Ministerie afwijzend reageerde, heeft Philippens ontslag genomen. Gemeente ging in beroep tot aan de Kroon, maar kreeg nul op het request ivm ontbreken van overleg met de inspecteur bij de tijdelijke benoeming.

Naam	Jaren werkzaam op de school	Opmerkingen
Geuskens , Mathilda Maria Francisca (Tila) * Houthem 11.12.1916 + Maastricht 25.12.2003	20.04.1937 08.11.1938	Tijdelijke benoeming Plaatsvervangend hoofdonderwijzer
Curfs , Johannes Wilhelmus Albert (Sjeng) * Houthem 16.09.1917 + Maastricht 29.04.1992	30.08.1937	Onderwijzer
Curfs , Wilhelmus Maximiliaan Désiré (Willy) * Houthem 20.01.1916 + Maastricht 14.05.1989	11.10.1938	Tijdelijk onderwijzer vanaf 09.07.1938
Curfs , Josephus Gerlachus (Jos) * Houthem 02.01.1920 + Oss 20.12.1988	03.07.1939	Plaatsvervangend onderwijzer
Venne , Maria Josephina Francisca (Miet) van de * Houthem 14.08.1918 + Maastricht 27.12.2005	28.10.1939	Tijdelijke onderwijzeres

Bronnen

- W. van Mulken, Het lager onderwijs in Houthem van 1832 tot 1940, artikelen in Het Land van Valkenburg (1975) met aanvulling over onderwijs vóór 1800 (kerkvisitatie 1673)
- H.J.J. Philippens, Gereformeerde schoolmeesters in de Staatse tijd in Houthem. 't Sjtiegelke jrg 2, nr. 2, dec. 1995, p.22-24
- J.A. Heijns, Houthem in cijfers, 1989
- Inventaris van het archief der gemeente Houthem 1800-1940, inv.nrs van de personeelsdossiers van de onderwijzers
- Gemeente-archief Houthem: raadsbesluiten en gemeenteverslagen
- Archief Parochie Sint-Gerlachus, Houthem
- Teksten op bidprentjes (o.m. P.M. Dieteren)
- Artikelenbestand van Heemkundevereniging Houthem-St. Gerlach
- Genealogiebestand Houthem van Fons Heijnen